

ספר

דרך ישרה

הנהגות ודקדוקי הלכה
של רבינו הגאון החסיד ציס"ע
רבי שריה דבליצקי זצוק"ל

ותחתיו פתוח שער נרחב לבאר מקורו הטהור כפי שנשמע מפי קדשו ומפי כתבו
תוכו רצוף בירורי הלכה מופלאים וחקרי דינים מחודשים מחיבוריו הנדפסים ומכתי"ק
ונוסף עליהם אלפי ציונים ומראי מקומות ומו"מ מגמרא ופוסקים
כאשר תחזינה עיני המעיין

• מהדורת ברקוביץ •

מהדורה חדשה מתוקנת ומורחבת
שלהי מרחשון, תש"פ לפ"ק
פעיה"ת מודיעין עלית

פרק כ' - נטילת ידיים

לפני הסעודה

א. דקדק ליפנות קודם כל סעודת פת.

קודם הנטילה

ב. דקדק תמיד לטמא ידיו בודאי קודם נטילה לאכילה.²

ג. נוהר לבוין על הנטילה שתהא לשם אכילת פת [והיה רגיל לומר זאת להדיא 'הריני נוטל לשם אכילת פת']³.

ד. הקפיד שיהיו ידיו יבשות בשעת הנטילה, וכמו כן לנגב מתחילה את אוזני הספל ואת ידית הברז [או עכ"פ להמנע מלנגוע שם לאחר הנטילה]⁴.

עקבי דרך

שמצדד כן [ורק באין לו מים ליטול שנית, כתב דיכול להקל כרוב הראשונים דסברי שאין צריך כוונה, יעויין משנה ברורה (סי' קנט ס"ק עה)], ובפרט היכא שעשה צרכיו וכדו' שידיו זקוקות רחיצה בלאו הכי, דאז יותר יש צורך לבוין להדיא שתהא הנטילה גם לשם אכילת פת. ולמעשה נהג רבינו לומר זאת להדיא, שהוא גם עצה שלא לשכוח [וראיתי בליל הסדר שדקדק לומר כן גם קודם הנטילה לדבר שטיבולו במשקה, וכנראה טעמו, היות ולדעת הגר"א ז"ל בביאורו (סי' קנט סקי"א וסי' תעג סק"ל) ובמעשה רב (אות פא ואות קצא) דבר שטיבולו במשקה דינו נמי כפת המחוייב נטילה בברכה עי"ש].

4. הזהירות ממים שעל ידידות הברז ואוזני הספל וכו' - היא מחשש שמא הם שיירי מי נטילה טמאים וממילא יפסלו את נטילתו, והזהירות שיהיו ידיו נגובות בשעת הנטילה - היא לחוש לשיטת החזו"א דגם מים דעלמא העומדים על ידיו בעת הנטילה פוסלים - יעויין מה שביארנו בהרחבה בנספחים שבסוף הספר (סי' ג'). ובדרך כלל היה מקפיד להחזיק באוזן הספל על ידי מגבת או כיוצ"ב, וכן סגירת הברז על ידי המרפק וכדו', באופן שלא נגע בהם לאחר הנטילה.

1. כמבואר במגן אברהם (סי' קנט סק"א) ומשנה ברורה (שם סק"ד, וסי' קסה סק"א) בשם השל"ה וסדר היום, והוא ענין גדול על פי הסוד, וכדאיתא בזוה"ק פרשת תרומה (דף קנד ע"ב), וכן הביא ביסוד ושורש העבודה (שער ז' פ"א) משער הגלגולים יעוי"ש, וכן מצינו בגמרא בכמה מקומות (ברכות כג ע"ב; שבת מא ע"א, פב ע"א; ב"מ קז ע"א), וגם כדי שלא להכנס למחלוקת הפוסקים בנפנה באמצע הסעודה לענין ברכת על נטילת ידיים.

2. הטעם לזה פשוט, שמא ידיו נקיות עדיין מנטילה קודמת וכדו', ובפרט דיש לחוש לשיטת הגר"א ודעימיה דאין צריך כוונה המכשרת לאכילת פת (עי' סי' קנט ס"ז ובהגר"א שם), וממילא בכל נטילה שנטל במשך היום ושמר ידיו בטהרה, יש לחוש דמהניא לאכילתו כעת, וכעין זה העיר בביאור הלכה (סי' קנט ס"ג ד"ה ולכתחילה; סי' תעה ס"א ד"ה יטול ידיו), ועיין גם משנה ברורה (סי' קסה סק"ב).

3. כמבואר בשו"ע (סי' קנט ס"ג) דלכתחילה יכוין הנוטל לנטילה המכשרת לאכילת פת, ולדעת המגן אברהם (סקכ"ה) דבר זה מעכב אפילו בדיעבד, וכן נראה בשער הציון (סי' קסה סק"ו)

סדר הנטילה והברכה

ה. הנטילה נהג לעשות ג' פעמים רצופות על כל יד⁵.

ו. סדר הנטילה: יד ימין תחילה ג' פעמים, ולאחריה יד שמאל⁶.

✽ עקבי דרך ✽

מהראשונים דיש ליטול פעם אחת מתחילה כדי להסיר הלכלוך וכל דבר החוצץ⁷.

ולענין סדר נטילות אלו, מבואר בדברי האריז"ל בשער המצוות (שם) דצריך שיהיו רצופים, ולא לסירוגין, וכן הוא בכף החיים (סק"ב) [ודלא כיסוד ושורש העבודה (שער ז' פ"ה) שהביא בשם האריז"ל לעשותן לסירוגין כמו בשחרית], ובפרט ב' נטילות הראשונות, שבהם גם על פי הנגלה צריך שלא יהיו לסירוגין, דהא בעינן לצאת דעת הראב"ד והרשב"א המצריכים לעולם מים שניים, ואם יעשה לסירוגין אזי יטמאו ידיו זו מזו (וכמשנ"ב סוף סקמ"ט).

6. הנה בענין זה הביא בבית יוסף (סי' ד') סתירה בדברי הזוה"ק, דבפרשת מקץ (דף קצח ע"ב) מבואר דיש ליטול ימין תחילה כדי להשליט ימין על שמאל (וכ"ה בזה"ק דף סז ע"ב), ואילו בפרשת תרומה (דף קנד ע"ב) נראה להיפך דיש ליטול שמאל תחילה, וכתב ליישב בשני אופנים: א' דיש חילוק בין נטילת ידים שחרית לנטילה לסעודה, דבפרשת מקץ מיירי הזוה"ק בנטילת ידים שחרית, דאז הידים טמאות הן והסט"א נמצא בשמאל, ולכך צריך להשליט הימין על השמאל וליטול של ימין תחילה, אבל בנטילה לסעודה שידיו טהורות ורק נוטל לתוספת קדושה, בזה יש טעם ליטול שמאל תחילה כמבואר בזה"ק שם; ב' דלעולם יש ליטול ימין תחילה בין בשחרית ובין בנטילה לסעודה, ומה שנראה בזה"ק בפרשת מקץ דנוטל המים בימינו, יש לומר דהכוונה רק דכשיקח הספל תחילה, אזי יטלנו בימינו, אבל אח"כ יעבירונו לשמאל ואזי יטול ממנה את של ימין תחילה, עכתי"ד הבית יוסף.

ומפסקיו בשו"ע משמע דלא הוכרע לו בין ב' תירוצים אלו, דלענין נטילת ידים שחרית (סי' ד' ס"י) כתב ליטול של ימין תחילה [והוסיף ג"כ

5. הנה על פי הנגלה, היכא שמקפיד ליטול ברביעית מים בכל נטילה, לדעת רוב הראשונים אין צריך יותר מנטילה אחת על כל יד (שו"ע סי' קסב ס"ב ושעה"צ סק"א), דרביעית בבת אחת עשוהו כמקוה המטהרת וגם המים טהורים הם (משנ"ב סק"א), ורק לדעת הראב"ד והרשב"א צריך לעולם ב' נטילות על כל יד ואפילו שנוטל ברביעית, וכן משמע קצת בביאור הגר"א (משנ"ב ושעה"צ שם) — ולמעשה בחזון איש (או"ח סו"ס כד) כתב דרשאי להקל בזה אפילו לכתחילה (ועי"ע שם סק"ט), וכן מובא שהיה נוהג בעצמו ליטול רק פעם אחת רביעית ברווח על כל יד (דוה"נ פ"ז אות א'; ארחות רבינו ח"ג עמ' ריח), אבל במשנה ברורה (סי' קנח סק"א) כתב בשם החיי אדם דלכתחילה יש להחמיר ליטול מים שניים אפילו כשנוטל ברביעית [ורק אם אין לו מים מזומנים יכול להקל, אחר דלדעת רוב הפוסקים וסתימת השו"ע אין צריך לשניים בזה].

ולמעשה על פי הסוד יש לעשות ג' נטילות, ואף שמדברי האריז"ל בשער המצוות (פר' עקב דף לט ע"א) מבואר דיש חילוק בזה בין הנטילה דשחרית לנטילה לסעודה, דבנטילה דשחרית יטול ג' פעמים ממש ואילו בנטילה לסעודה יטול רק ב' נטילות גמורות ועם השפשוף שלאחמ"כ חשיב כנטילה שלישית, אבל למעשה בסידור הרש"ש סידר גם בנטילה לסעודה ליטול ג' פעמים ממש, וכמו בנטילה דשחרית, וכן הוא בכף החיים (סי' קסב סק"ב וסק"ד), וראה עוד בספר 'מכתב מאליהו' (מאני, הוצאת 'אהבת שלום', סי' ז') משכ"ב.

ועפ"ז נהג רבינו ליטול ג' פעמים, וכמו שסידר הרש"ש, ובפרט אחר שכן נמצא להדיא כתוב גם בדברי רבינו יונה בספר היראה (בנדמ"ח אות קיא) דהנטילה לסעודה תהיה ג' פעמים על כל יד עי"ש [ועיין עוד בשו"ע (סי' קסב ס"ב) דהביא

ז. הקפיד לקיים הנטילה בשפע של מים.⁷

ח. אחר הנטילה שפשף ידיו ג' פעמים והגביהן ובירך 'על נטילת ידים'.⁸

עקבי דרך

נטילת ידים דשחרית (סי' ד' ס"י) שמתחילה יקח הספל בימינו ואז יעבירונו לשמאלו, ואפשר דלזה כיוון המגן אברהם (שם) שציין בסוף דבריו לדברי השולחן ערוך שם לענין נטילת שחרית (וכ"ה באמת במחצה"ש ובכה"ח סק"ג), וכן כתבו להדיא היעב"ץ (שם) וכף החיים (סי' קסב סק"ב), אמנם למעשה במשנה ברורה השמיט פרט זה, וכן משמעות סתימת המעשה רב (שם) דרבינו הגר"א ז"ל לא נהג בזה, ונראה שנמשך אחר פשוט הגמרא בשבת הנ"ל דימין תחילה ותו לא מידי, וכן ראיתי לרבינו שלא דקדק בפרט זה, ועיין.

7. כמבואר בשו"ע (סי' קנח ס"י) דאף דשיעור הנטילה הוא לכל היותר מרביעית, מכל מקום יוסיף ליטול בשפע, וכמו שאמרו בשבת (דף סב ע"ב) אמר רב חסדא אנא משאי מלוא חפני מיא ויהבו לי מלא חפני טיבותא, ע"כ, ועיין בנמוקי אורח חיים (שם) דהכוונה שיטול בריבוי ובשפע של מים יעו"ש, ולמעשה היה רבינו רגיל להשאיר הברו פתוח בשעת הנטילה, ומוסיף עוד מים בספל בין נטילה לנטילה, בכדי שיהא מים בשפע עבור כל נטילה ונטילה.

8. הנה הגבהת ושפשוף הידים שאחר הנטילה לאכילה, יש להם טעם בנגלה ובנסתר, דעל פי הנגלה מבואר בשו"ע (סי' קסב ס"א) דצריך להגביה ידיו למעלה שלא יצאו המים הראשונים הטמאים חוץ לפרק, שאם לא יגביהם יחזרו המים למטה ויטמאו את הידים, ועל פי הסוד ג"כ יש ענין בהגבהה, וכמבואר בזהר חדש (דף סז ע"ב) ובדברי האריז"ל בשער המצוות (פר' עקב דף לט ע"א), והובא במשנה ברורה (שם סק"ט).

ולמעשה להטעם שעל פי הנגלה, מבואר בשו"ע (שם) דאם נוטל מרביעית מים [שאו אין המים טמאים] אין צריך להגביה ידיו אחר הנטילה, וכתב המשנה ברורה (שם) דמהאי טעמא אין העולם מדקדקין בכך היות שנוטלים מרביעית עי"ש, אבל באמת להטעם שעל פי

שיקח הספל בימין ויתנו לשמאל ואזי יטול של ימין תחילה], ואילו בהלכות סעודה (סי' קנח) לא הזכיר איזה יד ליטול תחילה, ומשמע דלא הוכרע אצלו כאיזה מהתירוצים, ולכן לא הזכיר רק לענין נטילת ידים דשחרית שבוזה לשני התירוצים יש ליטול של ימין תחילה.

ולדינא מצינו בשו"ת באר עשק (סי' קד) שנקט כתירוץ הראשון של הב"י, דבנטילה לסעודה נוטל של שמאל תחילה, וכן הביא באליה רבה (סי' ד' סק"ה) בשם ספר מגדול דוד, וכן נקט בעטרת זקנים (שם), וכן הוא בקב הישר (פי"ג) על פי הסוד, ואילו בריקאנטי (פר' עקב) הסכים כהפירוש השני של הב"י דלעולם נוטל של ימין תחילה, וכן הסכימו המגן אברהם (ר"ס קנח) והיעב"ץ (מו"ק ר"ס קנח, ובסידורו ה' סעודה, מדריגה ו', יד ב', פ"ח אות א'), ולמעשה דעת האריז"ל בשער המצוות (פר' עקב) והגר"א ז"ל (סי' ד' ס"י, וכ"ה במע"ר אות ד' ואות עח) דנוטל של ימין תחילה, והוא המכוון עם הדינא דגמרא בשבת (דף סא ע"א) כשהוא רוחץ רוחץ של ימין תחילה, וכדהעיר הגר"ה הלוי זצ"ל על המעשה רב (שם), וכן סתם במשנה ברורה (סי' קנח סק"ד), וכן נהג רבינו.

[ומה שהביא בקב הישר (שם) בשם האריז"ל דשמאל תחילה, כבר תמה עליו בנמוקי אורח חיים (ר"ס קנח) דזה נגד המובא בשער המצוות (שם), וכתב בכף החיים (סי' קנח סק"ג) דאנו אין לנו אלא דברי מהר"ח ז"ל בשער המצוות שהם כתבי האריז"ל המדויקים, ועיין עוד בשו"ת אגרות משה (ח"ג סי' לב) דאין לחוש לדברי הקב הישר כנגד דעת גדולי הפוסקים המג"א והגר"א והיעב"ץ].

ויש להעיר, דלכאורה מאחר ונקטינן ליטול של ימין תחילה, הרי שנוקטנו לתירוצו השני של הב"י דמה שאמרו בזה"ק דשמאל תחילה הכוונה לענין שיקחנו מקודם בידו הימנית ויעבירונו לשמאל, ואם כן יהיה הדין לדקדק בזה בנטילה זו, וכמו שהביא באמת השו"ע לענין

ט. הנבחת הידים עד כנגד פניו, וכשהן פשוטות לצד מעלה כמי שרוצה לקבל בהן איזה דבר [וראה הערה]⁹.

י. נוהר מלחתעם בניגוב הידים עד גמר הברכה¹⁰.

עקבי דרך

ע"כ, ואף דשם מיירי לענין נטילת ידים שחרית, כבר כתבו בבן איש חי (ש"א פר' שמיני אות ד') וכף החיים (סי' קסב סק"ב) דהוא הדין והטעם גם לענין הנטילה לסעודה. ואופן הגבהה זו כמו אדם המחזיק כדור גדול בין שתי ידיו (מהרה"ג ר' יצחק קדושים שליט"א).

[ובמכתב מרבינו (בכת"י) בהדרכה לחכ"א בעניני חסידות וקדושה וכו', אחר שמזכיר שם לדברי המסילת ישרים (פ"ב) שמחלק בין דבר שמחוייב בו דאין לחוש ליוהרא לבין דבר שהוא רק מידת חסידות וכו', מביא רבינו דוגמא לדבר בזה"ל "וכגון להרים הידים בשעת נטילת ידים כשעושה הברכה, שלפי דברי האריז"ל (שם) צריך להרים הידים כנגד ראשו ולפשוט הכפות כמי שרוצה לקבל בהם איזה דבר ולהחזיר גם אחורי הזרועות לצד שלפניו, ולפי הדין בשו"ע (סי' קסב ס"א) אם נוטל מרביעית אין צריך להגביה ידיו עי"ש, דבמקום שהרמת ידים זו תעורר שחוק [כגון שהוא ברבים בסעודת מצוה או כדומה], אל יעשה חסידות זו", עכ"ד רבינו שם].

10. כדי שלא לעשות מלאכה בשעת הברכה – ובענין זה האריך רבינו בספרו 'פתח עינים החדש' (ח"ב בנדמ"ח עמ' פה-פז), דבאמת מעיקר הדין מותר לעשות מלאכה בשעת הברכה כאשר היא לצורך המצוה שמברך עליה, כנראה מדברי השו"ע (סי' קפג ס"ב) שכתב דאסור לברך והוא עסוק 'במלאכתו', ומשמע דמלאכת מצוה שריא, ולהלן שם כתב (סי' קצא ס"ג) דאסור לעשות מלאכה בעודו מברך, ובמשנה ברורה (שם סק"ה) מפני שנראה כמברך בדרך עראי ומקרה, ע"כ, ונראה דמלאכה השייכת לקיום המצוה או לעשיית המצוה גופה אין זה נראה כמברך בדרך עראי ומקרה.

ועוד הראה רבינו (שם) ראיות לזה מכמה מקומות, מגמרא בברכות (דף לט ע"ב) דנחלקו רבי

הסוד אין חילוק בזה, ולעולם צריך להגביה ידיו אחר הנטילה קודם הברכה, וכמו שכתב גם בכף החיים (סק"א) עי"ש.

ולענין שפשוף הידים אחר הנטילה, מבואר ברמ"א (סי' קסב ס"ב) דהנוטל ידיו צריך לשפשפם זו בזו, ע"כ, והטעם במשנה ברורה (שם) דהוא כדי להעביר הלכלוך היטב היטב, וכתב שם דזה אפילו בנטל מרביעית, ע"כ, ועל פי הסוד יש ג"כ ענין בהשפשוף, וכמו שהביא בכף החיים (שם סק"ב) על פי רבינו האריז"ל.

וכתב רבינו בספרו 'פתח עינים החדש' (ח"א לדף ד' ע"א), דאף שבשער המצוות (שם) ובפרי עץ חיים (שער הברכות פ"ה) ובעולת תמיד (דף יט ע"א) מבואר דעושים רק שפשוף אחד, אבל בסדור הרש"ש (בנטי' דשחרית ובנטי' לסעודה) כותב להדיא לעשות ג' שפשופים, וכבר כתב על זה בבן איש חי (ש"א פר' שמיני אות ד') דודאי לא חידש הרש"ש מדעתו אם לא מצא גילוי בדברי האר"י במקום אחר, עכ"ד רבינו שם [ולענין מקום קיום השפשוף אם קודם ברכת 'על נטילת ידים' או לאחריה, ראה מה שהבאנו להלן בענין כשהנטילה והסעודה בחדרים נפרדים].

9. בעולת תמיד (דף יט ע"א) כתב דהגבהת הידים תהיה עד כנגד הראש, ובשער המצוות (פר' עקב) איתא ד'לפחות יהיו כנגד שתי הפנים שבו כי גם הפנים מכלל רישא אינון', וכן הוא בפרי עץ חיים (שער הברכות פ"ה) דלפחות יגביהם עד כנגד הפנים [ולענין שב"ק, ראה מה שהבאנו בזה להלן (פ"ה) בהנהגות הסעודה דליל שבת].

ואופן הגבהת הידים, מבואר בשער הכוונות (דף א' ע"ד) ובעולת תמיד (שם) ובפרי עץ חיים (שם) דצריך לפשוט כפות הידים כמי שרוצה לקבל בהם איזה דבר, והוא רמו לקבלת הטהרה בהם, ושיכוין להכניס קשרי הזרועות לפנים מן הגוף,

יא. כשהנטיילה היתה בחדר אחד והאכילה בחדר אחר, נהג לברך ברכת 'על נטילת ידים' בחדר שיאכל שם, ולכן מיד אחר הנטיילה [קודם הברכה] מיהר לילך לחדר שיאכל בו, ושם שפשף ידיו והגביה ובירך¹¹.

❧ עקבי דרך ❧

בנטיילה ליוצא מבית הכסא, אז לכולי עלמא אסור לנגב בעודו מברך 'אשר יצר', מדאין בניגוב ההוא שום מצוה כלל, ודלא כשלמת חיים הנ"ל סי' טז], אמנם לכתחילה יש לנהוג לברך כל הברכה כולה לפני המצוה ממש, דנראה דאין הלכה בזה כדברי ההעמק דבר אלא כדברי החכמ"א הנ"ל, ובפרט בברכת 'על נטילת ידים', שצריך לכתחילה גם להרים ידיו בשעת הברכה, ואין יוכל לנגב אז", עכ"ד רבינו שם.

11. בשו"ע (סי' קסו) הביא דיש אומרים דאין צריך ליזהר מלהפסיק בין נטילה להמוציא, ויש אומרים דצריך ליזהר, ומסיק ד'טוב' ליזהר, ע"כ, וכתב הרמ"א (שם) דשהייה כדי הילוך כ"ב אמות מיקרי הפסק [דהיינו שהפסיד המצוה ד'תכף לנטילה ברכה' (משנ"ב שם)], ועי"ש במשנה ברורה (סק"ה) דיש אומרים דשינוי מקום מביתו לבית אחר מיקרי הפסק אפילו בשהייה מועטת, ובכף החיים (סק"י) כתב דיש מחמירים אפילו באותו בית בהולך מחדר לחדר עי"ש, ולדבריו לכאורה בכל גוונא שהנטיילה בחדר אחר מהסעודה הרי שהפסיד הענין של 'תכף לנטילה ברכה'.

אלא שכבר כתב הגר"ז (שם) דהיכא שמפסיק מענין הסעודה וצרכיה, לית לן בה, וכל שכן השהייה של הניגוב וההילוך ממקום שנטל ידיו למקום הסעודה דהם לצורך הסעודה ממש ולא חשיבי הפסק, והובא דבריו בכף החיים (שם) [ורק לכתחילה אם אפשר שתהיה הנטיילה סמוך יותר למקום האכילה, ודאי עדיף טפי, דאז ליכא הפסקה כלל] — ולפי זה כשנטל ידיו ומברך 'על נטילת ידים' ולאחמ"כ הולך לחדר אחר לאכול סעודתו שם, אין בזה חשש הפסק בין נטילה ל'המוציא', ושפיר מתקיים הענין של 'תכף לנטילה ברכה', היות והליכה זו היא לצורך הסעודה, וכמו שכתב הגר"ז.

חייא ורבא לענין מברך ואח"כ בוצע, ומשמע שם דמצד מלאכה בשעת ברכה לכולי עלמא אין קפידא, ומירושלמי (שם פ"ט הל"ג) שנחלקו רבי יוחנן ורב הונא אי בעינן עובר לעשייתו, וגם שם לא הזכירו שיש קפידא מצד מלאכה בשעת הברכה, ועד"ז מוכח מחכמת אדם (כלל קמט סי"ט) לענין קיום מילה תוך כדי הברכה, שלא הזכיר דיש לחוש מצד זה, וכן משמע בשו"ע (סי' קסה ס"א) לענין ברכה בשעת הניגוב עי"ש, ובלקט יושר (עמ' 152) מובא שבעל תרומת הדשן ז"ל היה נוהג להדליק נרות חנוכה בשעה שבירך שאר הברכות, וראה גם בשו"ת שלמת חיים בכמה מקומות (סי' טז, קנה, קס) — וביותר מזה כתב הנצי"ב בהעמק דבר (דברים פר' וילך לא, ג) דמצוה שאפשר לעשותה תוך כדי הברכה, אזי אדרבה הכי עדיף טפי, ודוקא בשופר ומצה וכיוצ"ב דאי אפשר להם להתקיים יחד, בזה אמרינן שיהא עכ"פ עובר לעשייתו ממש עי"ש.

אולם מצינו גם למי שאסר עשיית שום מלאכה באמצע הברכה, וכדאיתא בחסד לאלפים (סי' קנח ס"ג) דאסור לעשות שום עסק בשעת הברכה ואפילו לא ניגוב הידים אחר הנטיילה, ע"כ, וחזינן דלא הסכים להקל מהאי טעמא דהניגוב הוא חלק ממצוות הנטיילה, ומסתיימת הרמ"א (סי' קנח ס"א) משמע דהניגוב הוא חלק מהמצוה אפילו בנוטל מרביעית, ומוכח דלדעתו אפילו בדבר שהוא חלק מהמצוה אסור להתעסק בו בשעת הברכה, והובא להלכה בבן איש חי (ש"א פר' שמיני אות ז').

וסיים על זה רבינו (שם) בזה"ל "הרי דחזינן דמשמעות השו"ע והגמרא והירושלמי והחכמ"א והתרוה"ד, ודעת ה'העמק דבר' להדיא, דמותר לעשות אותה המצוה בשעת אמירת הברכה, ואתי שפיר מנהג כמעט כל העולם כולו לברך 'על נטילת ידים' בשעת הניגוב גופא [מיהו

עקבי דרך

הנטילה באופן שברכת 'אשר יצר' בינתיים הוי הפסק, משא"כ כלפי הפסקה מחמת ההליכה למקום הסעודה, שהוא מענין הסעודה ממש, היות ועדיין אין האדם מוכן לסעודה מצד שנפשו קצה בידים לחות, כלפי זה שפיר הוי הניגוב כסיום של מעשה הנטילה באופן שההליכה בינתיים לא חשיבא הפסק, ודו"ק].

והנה בהסכמת רבינו לספר 'הלכה מפורשת' (כהן טויל, מהדור' תשס"א), הביא מספר דרשות הצ"ח (דרוש ה' אות כב) דמבואר שם דענין השהייה בין נטילה לברכת ענט"י חמיר טפי מענין השהייה בין נטילה לבציעה, וכתב רבינו (שם) דלפי זה יהיה עדיף טפי לברך 'על נטילת ידיים' מיד, ולא לשהות עמה עד שיגיע לחדר שיאכל בו, ועכ"פ במחדר לחדר, אלא שכתב דכבר התרגל למעלה מיובל שנים כדברי הכף החיים בזה, וקשה לו לשנות, עכ"ד, אמנם שמעתי מרבינו דאין כוונתו להכריע בדוקא להיפך, רק להדגיש שיש צדדין לכאן ולכאן, ע"כ, וגם למעשה ראיתי לרבינו שהמשיך גם להורות לאחרים כהכף החיים, וכן כתב גם בספרו 'קצור הלכות מועדים' (סוכות, עמ' צח), ושם הוסיף דגם כשנוטל ידיו באותו חדר, אם מקום הנטילה רחוק יותר מכ"א אמה (10 מטר לערך) ממקום אכילתו, דראוי ג"כ לעשות הברכה והניגוב בתוך כ"א אמה למקום מושבו, ע"כ.

ולאור המבואר לעיל, הרי שיסוד דברי הכף החיים הוא דעד הניגוב חשיב כאילו לא נסתיימה עדיין מצוות הנטילה לגמרי, באופן שאין כאן הפסק כלל בין נטילה לברכה, ואפשר דגם הצ"ח יודה בזה, ובאמת משמעות לשונו שם דמיירי מהפסק בדיבור, ולענין זה ודאי חמיר טפי הפסק בין ברכה לנטילה מאשר אחר הנטילה קודם המוציא. ועיין עוד בספר 'שמוש זקנים' (קארפ, ח"א סי' ל') מה שכתב בזה.

ולענין מקום עשיית השפשוף וההגבהה ככהאי גוונא שמקום הנטילה נחלק ממקום הברכה והסעודה, לענין הגבהת הידים - מבואר להדיא בכף החיים (סי' קסב סק"ג; קסו סק"י) דיעשה במקום שמברך שם, ואם כן יהא זה במקום אכילתו ולא בחדר הנטילה, ולענין השפשוף -

אולם למעשה כתב בכף החיים (שם), דבכהאי גוונא הנכון הוא להמתין עם הניגוב והברכה עד שיגיע למקום שיאכל שם, ואז יגביה ידיו ויברך 'על נטילת ידיים', דכיון שההליכה נעשית עוד קודם הניגוב, והניגוב הלוא גם הוא חלק מהמצוה של הנטילה, בזה עדיף טפי כי היכי דלא ייחשב להפסק כלל, והביא שכן מבואר גם בשו"ת עונג יו"ט (סו"ס יח) דההפסקה נחשבת מעת סיום הניגוב יעוי"ש.

ועיין גם בחזון איש (סו"ס כד) דקודם הניגוב אפילו מבית לבית לא הוי הפסקה, ואף לדין שנוטלין רביעית בבית אחת ואין צורך בניגוב מצד טהרת הידים, מכל מקום חשיב הניגוב חלק מהנטילה לענין זה, וכמבואר ברמ"א (סי' קנח סו"א) דמהאי טעמא הברכה אחר הנטילה קודם הניגוב חשיב 'עובר לעשייתו', היות שגם הניגוב הוא מן המצוה - וזה לא מיבעיא לדעת מהרש"ל ודעימיה (במשנ"ב שם סקמ"ו) דענין הניגוב הוא משום מיאוס, דפשיטא דשייך אפילו בנוטל רביעית בבית אחת, אלא אפילו להשו"ע (שם סי"ג) דסבירא ליה דהוא משום לתא דהעברת המים הטמאים לגמרי [ר"ל מלבד המים השניים], עד שלדעתו (שם) בנוטל רביעית בבית אחת אין צריך ניגוב כלל, הלוא מבואר במשנה ברורה (שם) דאם הוא אדם כזה שדעתו קצה עליו ויש בו משום מיאוס אזי גם להשו"ע צריך ניגוב בכל גוונא, וכתב החזון איש (שם) דנראה דסתם אדם נפשו קצה בידים לחות, וממילא לכולי עלמא הוי הניגוב חלק מהמצוה של הנטילה, באופן שההליכה ממקום הנטילה למקום האכילה קודם הניגוב לא חשיב הפסק כלל, דהוי כאילו עדיין לא נסתיימה הנטילה עי"ש.

ויול"ע בזה ממה שכתב במשנה ברורה (סי' קסה סק"ג) לענין ברכת 'אשר יצר' בין הנטילה לברכת ענט"י, דבנוטל רביעית בבית אחת חמיר טפי היות וכבר נסתיימה טהרת הידים, אע"פ שהוא עדיין קודם הניגוב עי"ש, אבל יש לחלק, דברכת 'אשר יצר' היא הפסק חיצוני שאינו שייך לסעודה, ולענין זה אין שום סברא להתחשב במה שהאדם אינו מוכן עוד לסעודה היות ונפשו קצה בידים לחות, ולכן כלפי זה אין הניגוב מצטרף למעשה

יציאה לביהכ"ס בסעודה

יב. אם נצרך ליפנות באמצע הסעודה, נהג ליטול ידיו אח"כ בלא ברכה גם בעשה צרכיו¹².

יג. מיד לאחר הנטילה דקדק לאכול תכף מהפת¹³.

נט"י לדבר שטיבולו במשקה

יד. נוהג מאד ליטול ידיו לפני אכילת כל דבר שטיבולו במשקה [ובליל הסדר גם נהג לומר על נטילה זו ברכת 'על נטילת ידיים' בלא שם]¹⁴.

✽ עקבי דרך ✽

אולם החזון איש (סי' כה סוף סק"ט) פקפק בהכרעת החיי אדם, וכתב דקשה לחלק במה שלא חילקו ראשונים ז"ל, ומסיק שם דהמברך לא הפסיד, והמיקל משום ספק ברכה כדעת רש"ל אין מוחין בידו, עכ"ד, ובמקום אחר כתב החזון איש (סי' כד סק"ל) דהמנהג כדעת מהרש"ל, אבל המברך לא הפסיד, עי"ש, וכן נהג רבינו לחוש לדעת מהרש"ל ודעימיה [דה"ח ופמ"ג] להחמיר בחשש ברכה לבטלה.

13. הנה הסכמת השו"ע ורמ"א (סי' קסו) דיש ליזהר לתכוף נטילה לסעודה, אולם במשנה ברורה (סי' קסה סק"ב) מבואר דזה דוקא היכא שמברך 'המוציא', אבל בכהאי גוונא שהתחייב בנטילת ידיים באמצע סעודתו דאינו מברך 'המוציא', אזי אין חשש להפסיק בין נטילה לבציעה עי"ש, אולם בחזון איש (סי' כה סק"ג) כתב דאין מקור לדברים אלו, דבאמת הטעם שצריך לבצוע תכף לנטילה אינו משום ברכת 'המוציא', אלא משום דצריך שיחול מצות הנטילה על הסעודה, דלכן צריך לאכול תכף אחר הנטילה דדוקא בזה חייל מצוות הנטילה על הסעודה, וכתב דלפי זה פשוט דגם מי שהוצרך ליטול ידיו באמצע הסעודה שאינו מברך 'המוציא', מכל מקום צריך לאכול תכף לנטילה, ע"כ, וכן נהג רבינו.

14. הנה הראשונים נחלקו בדין הנטילה לדבר שטיבולו במשקה, אם הוא דוקא בזמן שהיו אוכלין בטהרה, או דגם בזמן הזה שכולנו

הנהגה בסידור הרב בעל התניא (סדר ברכת הנהנין דיני נט"י) כתב דהשפשוף יש לעשות אחר ברכת 'על נטילת ידיים', ולדבריו בהכרח יהיה זה במקום הסעודה שהרי שם אומר הברכה וכו"ל, אמנם בשו"ע (סי' קנח ס"א) וחיי אדם (כלל מ' אות ד') מבואר דיש לעשות השפשוף קודם הברכה, וכן הוא בכף החיים (סי' קסב סק"ב) על פי האריז"ל, ולפי זה יש אפשרות שיתקיים עוד לפני"כ במקום הנטילה, ומכל מקום למעשה נהג רבינו לקיים גם השפשוף במקום ההגבהה והברכה, דהיינו בחדר האכילה [וכנראה מאותו הטעם שהמתין עם הניגוב עד שם, כדי להמשיך את מעשה הנטילה, והשפשוף הלוא הוא ג"כ מחלק מעשה הנטילה כמו הניגוב, ועיין].

12. בשו"ע (סי' קסד ס"ב) כתב דאם באמצע הסעודה נגע במקומות המטונפים וכיוצא"ב, צריך לחזור וליטול ידיו בברכה, ע"כ, ועי"ש במשנה ברורה דרש"ל פליג וסבירא ליה דאין צריך לברך על נטילת ידיים מחמת זה, ויש הרבה דעות באחרונים אם הלכה כוותיה או לא, ובביאור הלכה (שם ד"ה לחזור) האריך בזה טובא, וכתב דמי שרוצה לנהוג כהשו"ע ודאי אין למחות בידו, אבל מסיק דלכתחילה לענין מעשה יש לצדד כהכרעת החיי אדם, דהיכא שעשה צרכיו או שנגע בטינוף ממש או שהלך והפליג - אז יטול ידיו בברכה, אבל בנגיעה סתם במקומות המכוסים או היכא שרק השתין מים [ואפילו שפשוף] - אז יטול ידיו בלא ברכה, וכן סתם במשנה ברורה (סקי"ג, וסי' קע סק"ו).

טו. גם קודם אכילת דגים דקדק ליטול ידיו משום דבר שטיבולו במשקה [אף כשנאכל באמצעות כלי אכילה מבלי נגיעה בידיו]¹⁵.

❧ עקבי דרך ❧

טמאי מתים אכתי יש חיוב נטילה בברכה לדבר שטיבולו במשקה, כמו לאכילת פת, והובא באריכות בבית יוסף (סי' קנח), ולדינא פסקו הטור ושו"ע (שם ס"ד) כדעת רוב הראשונים דגם בזמן הזה צריך נטילה לאכילת דבר שטיבולו במשקה, אולם כדי לחוש לשיטות החולקים, כתב השו"ע (שם) דיטול בלא ברכה, ע"כ, וכן הוא כידוע מנהג כל ישראל בליל הסדר להקפיד ליטול ידיהם קודם אכילת הכרפס משום דבר שטיבולו במשקה, ובלא ברכה.

וכבר נודע ברבים גודל זהירותו של רבינו ז"ל בענין זה, וכפי שנשמע מפי מר בריה שיבל"ח הגאון רבי דוד שליט"א, בהספדו על רבינו במעמד אשכבתיה דרבי, איך בימיו האחרונים מתוך אפיסת כוחות לא הסכים בשום אופן להקל בזה לאכול בלא נטילה, גם כאשר המדובר היה על אכילת דגים [שיש מקום בכלל לדון זה כתבשיל שאין רגילות ליגע בו בידיו בשעת אכילה (כדלהלן בסמוך)], ואעפ"כ בשארית כוחותיו התאמץ לקיים הנטילה הזו כמנהגו בקודש להחשיב גם זה כדבר שטיבולו במשקה, וקיים בעצמו 'סיב ובלה בה ומינה לא תזוע', זיע"א.

15. במשנה ברורה (סי' קנח סקכ"ו) הביא הסכמת האחרונים, דמיני תבשיל, כיון שאין הדרך ליגע בו ביד אלא לאכול בכף - אין צריך נטילה אפילו אם נוגע בו דרך מקרה, ואילו מה שהדרך ליגע בו בידיו - צריך נטילה אפילו כעת אוכלו בכלי אכילה מבלי נגיעה, ע"כ, וכנראה רבינו החשיב דג לדבר שהדרך לאוכלו עם נגיעה, כאשר לפעמים משתמשים עם היד לסייע להעלותו על כלי האכילה וכדו', ובפרט כשהוא דג עם עצמות, וכעין זה איתא בארחות רבינו (ח"ג עמ' ריט) דמרן החזו"א זצ"ל נהג ליטול ידיו לפני אכילת עוף שלא ניטלו ממנו העצמות, היות והדרך אז להשתמש גם בידים, ע"כ, ועיין גם במעשה רב (מכת"י ר' סעדיה) דדג שקורין הערינג נקרא טיבולו במשקה.

ובענין דגים שנאפו בדרך צליה, הנה בשו"ע (שם ס"ה) מבואר דבשר צלי אף כשיש מוהל טופח עליו דינו כפירות שאין צריך נטילה, והטעם

והנה במשנה ברורה (סק"כ) הביא דברי המגן אברהם דבעלמא נוהגים העולם להקל שלא ליטול כלל לאכילת דבר שטיבולו במשקה, ודיש להם על מי שיסמוכו [והיינו שיטת מקצת הראשונים הנ"ל], אבל למעשה כתב שם, דהרבה אחרונים החמירו מאד בדבר והסכימו דהעיקר כרוב הפוסקים דצריך נטילה מדינא, ושלדעת רבינו הגר"א ז"ל גם יש לברך 'על נטילת ידיים' על נטילה זו כמו בנטילת לפת, ולכן אף דלענין ברכה מיהא אין נוהגין כן, אבל עכ"פ אין להקל לאכול בלא נטילה, עכתו"ד, וכן הקפיד רבינו ליטול ידיו קודם כל אכילת דבר שטיבולו במשקה [היינו נטילה אחת בלא מים שניים], והיה מאד זהיר בזה, ובכל חשש קל שנרטב כבר דקדק ליטול ידיו מקודם.

אולם בענין הברכה היה מחמיר לאידך גיסא, שלא לברך משום ספק ברכות, וכדכתבנו כבר כמה פעמים דרבינו היה דרכו להחמיר בספק ברכות אף כנגד דעת הגר"א ז"ל — אמנם בליל הסדר בחלק 'ורחץ', ראיתי שדקדק לומר גם הברכה מיהא בלא שם, וכפי שנהג תמיד בהנטילה שקודם תפילות מנחה וערבית, וכדכתבנו להלן (פכ"ז) במקומו, אף דבשאר ימות השנה כמדו' שלא נהג בזה [ואמנם כן היתה דרכו בלילה ההוא, לכיון כל הנהגתו בדרגא יותר גבוהה בכמה וכמה פרטים שאכ"מ, והיה רגיל על לשונו אז מאמר הפוסקים (סי' תעז ס"ב) ד'אתכא

מזו. גם כשהביאו לפניו דבר שמיכולו במשקה מיד לאחר ברכת המזון, היה מדקדק ליטול ידיו מקודם¹⁶.

מים אמצעיים

יז. דקדק לקיים נטילת מים אמצעיים והדחת הפה בין אכילת דגים לבשר¹⁷.

עקבי דרך

והנה במגן אברהם (סי' קעג, והו"ד במשנ"ב סק"ג) כתב דבזמן הזה אין לחוש כ"כ משום סכנה, וכדמצינו בכמה דברים שנשתנו הטבעים וכו' יעו"ש, אולם בספר נוהג כצאן יוסף (סעודה אות ג', עמ' קב) כתב דאדרבה יש לומר דנשתנו הטבעים לגריעותא כי הטבע הולך וחסר וכו', ולמה לנו להקל במה שנוכל ליזהר, עכ"ד, וכתב הבית לחם יהודה (סק"ד) דיש להחמיר לכתחילה לרחוץ משום ספק סכנה עי"ש, ובדרכי תשובה (סקל"ב) כתב דכן ראה לרבנן קשישאי שנוהרו ליטול ידיהם בין דגים לבשר, אך בענין רחיצת הפה הרבה מקילין, וסומכין על הרמ"א דסגי במה ששותה איזה משקה וקינוח הפה בפת בינתיים, ע"כ, אולם רבינו נהג ליזהר בזה גם ברחיצת הפה במים, ועיין גם בכף החיים (סי' קעג סק"ט) דכיון דדבר זה בפלוגתא שניא, וחמירא סכנתא, ואפשר ליזהר, שומר נפשו ירחק ויזהר לקיים דברי חז"ל, עכ"ד. וכן נהג גם לשטוף הפלטה של השיניים.

ויש להעיר, דהיכא שהולך לשטוף בכיור אצל הברז, אזי יש ליזהר שלא לטמא ידיו ממי נטילה טמאים שנשארו שם ממישהו שנטל ידיו שלא כדין [או שאינו נוהר במים שניים, והוא כן נוהר], דהדין דמי נטילה טמאים פוסלים הידיים, הוא גם כשידיו כבר נגובות, וכמבואר בב"ח (סי' קנח) ובשו"ע הגר"ז (שם). וראה בנספחים (סי' ג') מה שהארכנו בענין זה.

במשנה ברורה (שם סק"ד) בשם האחרונים, דהמזהל מצד עצמו לא חשיב משקה, והמים שהודח בו קודם הצליה דרכם להתאדות בצליה, וממילא אין כאן טיבולו במשקה, אמנם דעת רבינו הגר"א ז"ל דהיכא שהודח במים מעיקרא, אזי גם המזהל היוצא ממנו אח"כ יש עליו שם משקה לחייב נטילה, ונמצא דלשיטת הגר"א גם בשר עוף ודגים שנאפו בצליה, נחשבים בדרך כלל טיבולו במשקה, היות ומדיחים אותם במים תחילה.

16. מרשימות הרה"ג ר' יצחק קדושים שליט"א. והוא כפי שהעלה רבינו בספרו 'זה השלחן' (ח"א סי' קנח) דיש לנהוג כן, וכמו בבא לאכול פת שצריך ליטול ידיו מחדש, ודלא כשערי תשובה (שם סק"א).

17. בשו"ע (יו"ד סי' קטז ס"ג, ואו"ח סי' קעג ס"ב) כתב דיש לרחוץ ידיו בין בשר לדג ויאכל פת שרוי בינתיים כדי לרחוץ פיו, משום סכנתא [דקשה לצרעת], ע"כ, וכתב הרמ"א (שם) דיש אומרים דהקפידא דוקא לבשלם ולאוכלם יחד, אבל באכילה גרידא בזה אחר זה אין לחוש, ושכן נוהגין, אבל מסיים דמכל מקום יש לאכול דבר ביניהם ולשתות, דהוי כקינוח והדחה, ע"כ, והובא דבריו במשנה ברורה (סי' קעג סק"ד) — ובכל זה אין חילוק בין בשר בהמה לבין בשר עוף, וכמו שכתב בכף החיים (סי' קעג סק"ה).

פרק כא - הנהגות הסעודה

ברכת 'המוציא'

א. ברכת 'אשר יצר' היה מברך קודם 'המוציא'¹.

ב. בברכת 'המוציא' דקדק לבוין להדיא שתחול גם על כל מיני עונות וכיוצ"ב שיאכל בסעודה².

עקבי דרך

והנה באמת היה מקום להציע אופן נוסף בזה, והיינו שימתין עם ברכת 'אשר יצר' עד לאחר 'המוציא', וכבר התעורר בזה העולת תמיד (סק"א), אמנם באליה רבה (שם) כתב דאינו נכון להשהות הברכה שנתחייב בה כבר, והביאו המשנה ברורה (שם), ושמעתי מרבינו, דגם בלאו הכי אינו כדאי לנהוג כן, דהמציאות מוכיחה שעיי"ז עלול לשכוח לגמרי מלברך, וכמו שכתב המאמר מרדכי (סק"א) [וסברא זו שייכא גם לענין ברכת 'אשר יצר' בין מים אחרונים לברכת המזון, דההמתנה עד אחר ברכת המזון עלולה לשכחה, וראה מה שהבאנו בזה להלן (פכ"ב) בהנהגות שקודם ברכהמ"ז].

2. וכן העיר רבינו בחיבורו 'תנאים טובים' (בנדמ"ח עמ' מו), דהלוא מעיקר הדין צריך לברך על פת הבאה בכיסנין שאוכל בסעודה (בסי' קסח ס"ח ומשנ"ב שם סק"מ), אלא שכבר כתב בביאור הלכה (שם ד"ה טעונים) דיש לדקדק שלא לנהוג כן אלא בעוגות שנתברר כי נשלם בהם ג' התנאים של פת הבאה בכיסנין המבוארים בשו"ע (שם ס"ז), והשאר יש לפטור בברכת 'המוציא', ולמעשה המנהג שאין מברכים על שום סוג של עוגה בתוך הסעודה, מדאין בקיאים לדעת מה הם העוגות הנחשבות לפת הבאה בכיסנין לכולי עלמא, וכן כתב בחסד לאלפים (סי' קסח אות יג), וממילא יש לבוין עליהם בברכת 'המוציא'.

וכתב רבינו שם, דמהאי טעמא ראוי לעשות תנאי קבוע על כך, שבכל ברכת 'המוציא' מכוין לפטור גם העוגות שיאכל בסעודה, דאזי בשכח לבוין להדיא יועיל עכ"פ מכח התנאי [אמנם ברגיל לאכול עוגות בסעודה, יש לומר דגם כוונתו ב'המוציא' אינה הכרחית (בסי' קעד שעה"צ

1. הנה בדין זה ישנם כמה צדדים, דאם יברך תחילה על נטילת ידים ואח"כ אשר יצר - הוי הפסק בין נטילה לבציעה, ואם יברך תחילה אשר יצר ואח"כ על נטילת ידים - הוי הפסק בין נטילה לברכה, ולמעשה בשו"ע (סי' קסה ס"א) כתב דהעושה צרכיו ורוצה לאכול, יטול ב' פעמים, על הראשונה יברך 'אשר יצר' [ויזהר שלא תהיה נטילה גמורה רק מעט משום נקיות, דאל"כ כבר נטהרו ידיו ולא שייך עוד לברך על נטילה השניה (משנ"ב שם)], ועל השניה יברך 'על נטילת ידים', או לאחר ששפך פעם אחת על ידיו ישפוף ויברך 'אשר יצר' ואח"כ בשעת ניגוב יברך 'על נטילת ידים', ע"כ, וכתב המשנה ברורה (סק"ג) דלדין שנוטלים ברביעית ואין צריך ניגוב מדינא, יותר טוב לעשות כאופן הראשון שכתב השו"ע, ע"כ.

אולם כבר הביא במשנה ברורה (שם סק"ב) דדעת כמה פוסקים שיכול לכתחילה לברך 'אשר יצר' אחר ברכת 'על נטילת ידים', ודאין לחוש בזה משום הפסק בין נטילה לבציעה, היות וגם זה לטהרת ידים הוא בא, ולא גרע מגביל לתורה וכו', יעוי"ש, ואף שהמשנ"ב עצמו (שם) לא סמך על זה אלא בדיעבד או בשעת הדחק, אבל באמת דעת רבינו הגר"א ז"ל בביאורו (שם) ובמעשה רב (אות עז) דכן הוא העיקר לדינא [במעשה רב (שם) כתב דיכול לברך 'אשר יצר' ולאחמ"כ 'על נטילת ידים', או להיפך, אולם בביאור הגר"א הזכיר רק 'על נטילת ידים' ולאחמ"כ 'אשר יצר'], וכבר כתב מרן החזון איש זצ"ל (סי' כד סוף סק"ל) דכן נוהגים, וכאשר גם היה נוהג בעצמו (דוה"נ פ"ו אות ה'), וכן נהג רבינו [וראה לעיל (פ"ב) שהיה מקפיד ליפנות קודם כל סעודת פת].

ג. בשעת הברכה דקדק לאחוזו הפת בין שתי ידיו ובעשר אצבעותיו³.

ד. באמירת תיבת 'המוציא' דקדק להגביה הפת⁴.

ה. תיבת 'המוציא' הטעים במלעיל⁵, ודקדק להאריך מעט בהגיית האות ה' של 'המוציא'⁶.

בציעת הפת

ו. נוהר שלא להתחיל הבציעה עד סיום הברכה לגמרי⁷.

עקבי דרך

סקי"ג), וכן לענין הסמוך על שולחן בעל הבית, דתכא דבעל הבית הוי כאילו מכוין להדיא (כסי' קעח ס"ה וביאור"ל סי' ריא ס"ה ד"ה ובלבד), עכתו"ד.

5. כן הוא מוטעם במקורו בתהילים (קד, יד), יעו"ש.

6. ענין הדקדוק באות ה' של 'המוציא', מבואר בזהר חדש (דף סז ע"ב) ובתקוני זוהר (תיקון יז, דף לא ע"ב), וכן הוא בדברי רבינו האריז"ל בשער המצוות (פר' עקב) לעשות בה דיוק בקריאת עצמה, ולהדגיש אות ה' של 'המוציא' כאילו היא ממולא בה' אחרת יעו"ש.

7. כמבואר בשו"ע (סי' קסז ס"א). וכתב רבינו בספרו 'פתח עינים החדש' (ח"ב בנדמ"ח עמ' פו) וז"ל "ובברכת המוציא הרי מדינא צריך לברך ואח"כ לבצוע, מדקיימא לן כרבא (בברכות לט ע"ב), ולפלא עצום שכמעט תשעים אחוז, וביניהם תלמידי חכמים גדולים, נוהגים בזה כרבי חייא ובוצעים הלחם עם [או עוד לפני] גמר הברכה, ומי שרוצה לבחון את זה בסעודות גדולות, ימצא כדברינו", עכ"ד. וראה עוד לעיל (פ"ב) לענין ההתעסקות בניגוב הידים באמצע ברכת ענט"י.

ובנותן טעם להעתיק כאן דברי רבינו בחיי בספרו 'כד הקמח' (ברכה, ד"ה ומשפט), וז"ל "ומשפט ברכת 'המוציא' מברך ואחר כך בוצע, ואמרו במדרש הבוצע ואח"כ מברך עליו הכתוב אומר 'ובוצע בך נאץ השם', לפי שמראה עצמו להוט ונמשך אחר הפת, יותר ממה שהוא נמשך אחר הברכה", עכ"ד.

3. בשו"ע (סי' קסז ס"ג) כתב דצריך 'לתפוס' הלחם בשעת הברכה, ולהלן (שם ס"ד) כתב דצריך 'ליתן שתי ידיו' על הפת [שיש בהן י' אצבעות כנגד י' מצוות התלויות בפת וכו'], ע"כ, ומשמע דבתפיסת הלחם סגי ביד אחת ורק בהנחת ידיו על הפת צריך שיהיו שתי ידיו דייקא, אבל בדברי חמודות בברכות (פ"ו אות מג) העיר מלשון הרוקח (סי' שכט) שכתב ד'אחוזו הלחם בשתי ידיו', וכתב דגם כוונת הטור ושו"ע נראה כך, דיתן שתי ידיו על הפת, היינו שיאחזנו בשתי ידיו, והובא דבריו בשיירי כנסת הגדולה (בהגה"ט אות ח'), וכן הוא גם על פי רבינו האריז"ל בשער המצוות (פר' עקב, בדיני הבציעה), ושם איתא דיקח הלחם בין שתי ידיו מזה ומזה ויברך 'המוציא', וכן נהג רבינו. ועיין עוד בכף החיים (שם סקל"ב) מה שכתב בזה.

4. כן הוא על פי רבינו האריז"ל בשער המצוות (פר' עקב, בדיני הבציעה) דכשיברך 'המוציא' יגביה ידיו עם הפת למעלה בתיבת 'המוציא', והלחם יהא נתון בין שתי ידיו, ע"כ. ולענין ההגבהה בתיבת 'המוציא' בסעודות השבת, ראה להלן (פ"ה) מה שהבאנו בזה [והנה האחרונים (הו"ד במשנ"ב סי' קסז סק"ג) הביאו מנהג מהרי"ל להגביה הפת בהזכרת השם, ושוב להורידו כבראשונה, ע"כ, אמנם בכף החיים (שם סקל"ג) כתב דלפי הסוד אין מקום להגבהה זו יעו"ש, ולמעשה לא ראינו

ד. הכוס של ברכה נהג למלאה עד סמוך לשפתה, ולא עד בכלל.⁵

ה. בדרך כלל הקפיד לשתות הכוס אחר ברכת המזון [בבת אחת, או מעט מעט], אבל לפעמים לא היה שותה כולה אלא רק טעם ממנה משהו.⁶

מים אחרונים

ו. הכוס של ברכה הקפיד למוזג קודם נטילת מים אחרונים.⁷

עקבי דרך

הק' שלו שאין בכהאי גוונא שום דררא דברכה על הכוס, גם כשמטעים לאחרים, לזה כדי לצאת ידי חובת הסברות, מן הראוי לשתות בעצמו ולצאת על צד היותר טוב, עכ"ד, ועיין גם בשבט הלוי (ח"ח סי' רמב אות ג') שכתב דאף אם אינו שותה מהכוס [וכמו בסעודה שלישית], אעפ"כ אין לבטל מחמת זה מצות ברכת המזון על הכוס עי"ש.

ובימי הפסח שרבינו נוהר שלא לאכול ולשתות מדברים קנויים הנעשים במפעלים, אזי היה מברך בדרך כלל על כוס מיץ ענבים, ואחרי שטועם ממנה משהו מכסים אותה [שלא יהיה מגולה], ונשארת על השולחן לפעמים כמה זמן, כשבכל סעודה חוזר ומברך עליה על ידי תיקון הכוס וכו'.

7. כן כתב רבינו ירוחם (נתיב טז ח"ז, דף קמח ע"ד) על פי הגמרא בברכות (דף נב ע"ב), והנה המגן אברהם (סי' קפא סק"א) העיר עליו מסדר הדברים בטור ושו"ע, דמשמע לכאורה שנוטלים קודם למזיגת הכוס, אבל סיים ד"מכל מקום בגמרא משמע כמו שכתב רבינו ירוחם, ואין סדר למשנת הטור, ע"כ, וכן כתבו גם בקצור שולחן ערוך (סי' מה אות ב') וכף החיים (סי' קפא סק"ג) למוזג קודם הנטילה, והטעם כנראה למנוע הפסק בין נטילה לברכה בכל מה שאפשר [וכן לענין העיטוף דקדק רבינו לקיימו קודם מים אחרונים, משום הפסק].

והנה באמת מצינו במור וקציעה (ר"ס קפא) שחולק על זה, וכתב דיש להקדים הנטילה כדי שלא לטנף הכוס בידיו המזוהמות עי"ש, אולם לדידן שאוכלים באמצעות כלי אכילה ואין

הפרק, מכל מקום גם בזה סוכ"ס אינו מעיקר הדין אלא רק למצוה מן המובחר, ועיין באגרות משה (יו"ד ח"ג סי' נב אות ג') דכבר כמה מאות בשנים שנהגו כהרי"ף והרמב"ם והסמ"ג דאינה טעונה כוס, ואף אם היה זה רק מחמת יוקר היין, אבל כבר הוקבע המנהג כוותייהו, ומעתה אין בזה לא חיוב ולא מנהגא, רק למעלה טובה בעלמא טוב לנהוג כן יעו"ש, ולכן גם בזה נהג להקל לברך על חמר מדינה כנ"ל [ובפרט באופן שלא יהיה מי שיתרצה לשתות עוד כוס כשיעור לאחר הסעודה וכדו', דיותר יש להקל כדי שלא ילך לאיבוד]. ומאחר והמשקה שהיה מברך עליו אינו ברור שנחשב ליחמר מדינה [וכמו שביארנו לעיל], ממילא גם בזה יותר טוב שלא להגביה בשעת הברכה אלא רק להעמידה לפניו על השולחן.

5. ראה מה שכתבנו בזה להלן (פל"ד) בהנהגות הקידוש דליל שב"ק.

6. הנה לכתחילה ודאי צריך לשתות מהכוס של ברכה, וכדאיתא בשו"ע (סי' קצ ס"ג) דצריך לשתות לכל הפחות כמלוא לוגמיו [ומשום הספק לענין הברכה אחרונה צריך לשתות רביעית שלם], אבל לפעמים מחמת הקושי לשתות עוד כוס אחר האכילה, היה מיקל לעשות רק טעימה כלשהי, ועיין בשו"ע הגר"ז (סי' קצ ס"ב) שהביא מחלוקת אם סגי בשתייה כלשהי, וכתב בסוף דבריו "ומכל מקום מי שבמצוותיו חפץ מאד לברך ברכת המזון בזימון על הכוס, יוכל לסמוך על סברא הראשונה להקל בדברי סופרים", ועיין עוד באשל אברהם בוטשאטש (סי' קפב) דכבר היה אפשר להעמיד על השולחן כוס ושלא לשתותו, רק כיון שכתב הגאון חכם צבי ז"ל בסוף השו"ת

ז. מים אחרונים הקפיד ליטול על כל היד עד הקנה ובכלי ומרביעית מים⁸.

עקבי דרך

כתבו התר"י (ברכות שם לט: מדפי הרי"ף) והרא"ש (שם פ"ח סי' ו') דמשום קדושה היה זה רק בתור מצוה, אבל מטעם מלח סדומית קבעוה כחובה, וכן הוא ברבינו ירוחם (נתיב טז ח"ו, דף קמז ע"א), ובביאור הגר"א הביא כן גם מדברי הזוה"ק (רע"מ ח"ג פר' פנחס דף רמד ע"ב), וביותר מזה איתא בתר"י והרא"ש (שם) בשם השאילתות ורב האי משם גאון, דהגמרא בחולין מיירי להיוצאים ידי חובה בשמיעה מהמברך, דאצלם אינו אלא משום מלח סדומית, אבל הגמרא בברכות מיירי להמברך בעצמו, דלגביה איכא נמי משום קדושה, ולדבריהם יוצא איפוא דלמברך הוי נטילה זו כמו נטילה הראשונה בגדר חובה ולא רק למצוה, וכן משמע גם בשלטי הגבורים (ברכות דף מ' ע"ב מדפי הרי"ף אות ב') בשם הריא"ז.

ועיין בתשובות והנהגות (ח"א סי' קעג) שהביא על מרן הגר"י מבריסק זצ"ל שהקפיד ליטול מרביעית מים דייקא, ושכן מובא גם בהנהגות הצדיק רבי זונדל מסלנט זצ"ל, ושמסתמא ראה כן אצל רבו הגר"ח מוואלאז'ין, שראה כן אצל רבינו הגר"א ז"ל, ע"כ, ועיין גם בספר 'הלכות יום ביום' להגרמ"מ קארפ שליט"א (ברכות, ח"ב פ"ב סעיף יז-יח) מה שהביא בזה [נדברי ה'ארחות רבינו' (ח"א עמ' פג) צע"ג].

והנה לפי דעת הגר"א ז"ל דענין נטילה זו היא על כל היד ומרביעית מים, כמו במים ראשונים, יוצא לכאורה דבעינן שתהיה ג"כ נטילה בכלי ובכח גברא, וכן העיר בתשובות והנהגות (שם), וכן הוא להדיא בשלטי הגבורים בברכות בשם הריא"ז (שם) ובעולת תמיד (סי' קפא סק"ג) לקיימה בכח גברא, ועיין גם בכף החיים (סקכ"ח) דלכתחילה יש לזהר בזה, ולפי זה מה שכתב המשנה ברורה (שם סקכ"א) דאין צריך כלי, היינו לדעת שאר פוסקים דלא בעינן גם רביעית מים [אמנם יל"ע מדברי הרי"ו (תולדות או"ח נתיב טז ח"ו דף קמז ע"א) דגם למ"ד דהוא מצוה אין חיוב של כלי יעוי"ש].

הידיים מזוהמות, יש לומר דגם איהו מודה דימזוג ואח"כ יטול כדי שלא להפסיק בין הנטילה לברכה [ובאמת לדעתו שם לדין אין חיוב נטילה כלל כשאוכל בכלי אכילה, יעוי"ש].

8. הנה בספר 'שלחן של ארבע' לרבינו בחיי ז"ל (ריש שער א', ד"ה ויש הפרש) איתא דמים אחרונים אין להם שיעור, והובא דבריו בבית יוסף (סו"ס קפא), וכן הביא האליה רבה (שם סק"ג) בשם הראב"ד (בתמים דעים סי' סו) והרשב"א (בתוה"ב הארוך דף ע' ע"ב) והכלבו (הל' נט"י אות יד), הביאם המשנה ברורה (שם סקי"ט), והטעם מבואר שם, היות וכל ענין הנטילה הזו היא רק להעביר זוהמת המאכל, וממילא פשוט דאין לזה שיעור מסויים בדוקא, וכעין זה מבואר בשו"ע (שם ס"ד) דאין צריך ליטול אלא עד פרק שני של אצבעות, ובמשנה ברורה (שם) היות ובדרך כלל אין מגיע זוהמת המאכל יותר מזה יעוי"ש.

אולם לדעת רבינו הגר"א ז"ל בביאורו (שם) לא נאמר השיעור דפרק שני של אצבעות אלא למאן דאמר כי גם במים ראשונים אין צריך יותר מזה, אבל למאן דאמר דהשיעור במים ראשונים על כל היד עד הקנה, וכסתיתם השו"ע (סו"ס קסא), אזי גם במים אחרונים צריך ליטול עד הקנה דייקא, והובא דבריו בביאור הלכה (סי' קפא שם ד"ה עד), וחזינן לדעתיה דסבירא ליה דאין שום חילוק בין מים ראשונים למים אחרונים, דלעולם גם מים אחרונים הוו משום קדושה, וכנראה באמת מפשטות הגמרא בברכות (דף נג ע"ב) שדרשו 'והתקדשתם' אלו מים ראשונים 'והייתם קדושים' אלו מים אחרונים, ע"כ, וכעין זה מצינו גם במעשה רב (אות פד, והו"ד במשנ"ב סקי"ט) דהגר"א נהג לקיים נטילת מים אחרונים ברביעית מים דייקא, וכן הוא גם באמרי נועם (דף טו ע"א), והוא ג"כ מהאי טעמא דנטילה זו נמי משום קדושה הוויא.

ואף שבגמרא בחולין (דף קה ע"ב) משמע דנטילת מים אחרונים משום מלח סדומית היא, כבר

ח. כשהיה לו לברך 'אשר יצר', נהג לברך זה בין מים אחרונים לברכת המזון⁹.

הסרת הסכינים

ט. הסכינים הקפיד להסיר לגמרי מהשולחן בשעת הברכה [זולת בשבת ויו"ט]¹⁰.

עקבי דרך

בגמרא בברכות (דף מב ע"א) איתא תכף לנטילת ידיים ברכה, ע"כ, ופרש"י "תכף לנטילת ידיים מים אחרונים - ברכת המזון, ולא יאכל כלום עד שיברך על מזונו", והובא ברמב"ם (פ"ו מברכות הל"ב) ד"ל לא יפסיק ביניהן בדבר אחר, אפילו לשתות מים", ע"כ, וכתב בכסף משנה (שם) דמשמעות לשון רש"י והרמב"ם דלהפסיק בדיבור לית לן בה, דדיבור בעלמא אינו מבטל ענין התכיפה, אולם בטור (סי' קסו, והובא בב"י סי' קעט) מבואר דהרא"ש היה מקפיד לקיים 'תכף לנטילה ברכה' גם בלא דיבור בינתיים — ולהלכה בשו"ע יש בזה קצת סתירה, דלענין תכיפת נטילה ל'המוציא' (סי' קסה ס"ב) הביא הא דהרא"ש היה נזהר גם שלא לדבר, ואילו לענין תכיפת נטילה לברכת המזון (סי' קעט ס"א) הזכיר רק שלא לאכול ולשתות בינתיים, ומשמע דדיבור שרי, וכן כתב להדיא בבאר היטב (ר"ס קעט) [ולמעשה גם השו"ע לענין תכיפת נטילה ל'המוציא', לא הזכיר את מנהג הרא"ש אלא בתור 'ענין' בעלמא, ובדרך אגב, יעו"ש"ה].

9. בהנהגה בדרך החיים ובמשנה ברורה (שם) כתבו דהיכא שהפסיק אחר נטילת מים אחרונים, יחזור ויטול ידיו קודם שיברך, כדי להיות תכף לנטילת מים אחרונים ברכה, ע"כ, ולמעשה רבינו לא נהג בזה, כנראה משום דאחר שרחץ ידיו ולא הסיח דעתו בינתיים אין שום מקום לנטילה נוספת, וכדכתב המשנה ברורה גופיה (סי' קעט שעה"צ סק"ז), ומה שכתב כן לחזור וליטול, צריך לאוקמי באופן שהיה עסק גמור בינתיים, אבל לא בהפסק לאמירת 'אשר יצר' בעלמא, ובאמת הלוא לענין תכיפת נטילה ל'המוציא' לא שמענו לחזור וליטול אחר שמברך 'אשר יצר' כדי לקיים התכיפה, ועל כרחך דנטילה נוספת בזה אינו מעלה ולא מוריד, ועיין.

10. בשו"ע (סי' קפ ס"ה) איתא דנוהגין לכסות הסכין בשעת הברכה, ע"כ, והטעם מבואר בבית יוסף בשם הראשונים: א' ברוקח איתא דברזל מקצר ימי האדם הלכך אינו דין שיהיה מונח על השולחן שדומה למזבח שמאריך ימי האדם, ב' בשבלי הלקט כתב דפעם הגיע אחד לברכת 'בונה ירושלים' ונזכר מחורבן הבית ותקע סכין בבטנו, ולכן נהגו לסלקו בשעת ברכה, עכתו"ד, ועיין בכף החיים (שם סקט"ו) עוד טעמים לזה, ולענין שבת ויו"ט, ראה מה שכתבנו בזה להלן (פל"ה) בהנהגות סעודת ליל שב"ק.

והנה לשון הרוקח (סי' שלב) והאורחות חיים (ברכהמ"ז סי' ח') הוא 'לכסות' הסכינים, וכן הוא גם לשון השו"ע (שם), אבל באמת בלשון האבודרהם (ח"ב עמ' שס) איתא דהמנהג ש'מסלקין' הסכינים בשעת ברכה, וכן הוא גם בלשון הרבינו בחיי

9. בגמרא בברכות (דף מב ע"א) איתא תכף לנטילת ידיים ברכה, ע"כ, ופרש"י "תכף לנטילת ידיים מים אחרונים - ברכת המזון, ולא יאכל כלום עד שיברך על מזונו", והובא ברמב"ם (פ"ו מברכות הל"ב) ד"ל לא יפסיק ביניהן בדבר אחר, אפילו לשתות מים", ע"כ, וכתב בכסף משנה (שם) דמשמעות לשון רש"י והרמב"ם דלהפסיק בדיבור לית לן בה, דדיבור בעלמא אינו מבטל ענין התכיפה, אולם בטור (סי' קסו, והובא בב"י סי' קעט) מבואר דהרא"ש היה מקפיד לקיים 'תכף לנטילה ברכה' גם בלא דיבור בינתיים — ולהלכה בשו"ע יש בזה קצת סתירה, דלענין תכיפת נטילה ל'המוציא' (סי' קסה ס"ב) הביא הא דהרא"ש היה נזהר גם שלא לדבר, ואילו לענין תכיפת נטילה לברכת המזון (סי' קעט ס"א) הזכיר רק שלא לאכול ולשתות בינתיים, ומשמע דדיבור שרי, וכן כתב להדיא בבאר היטב (ר"ס קעט) [ולמעשה גם השו"ע לענין תכיפת נטילה ל'המוציא', לא הזכיר את מנהג הרא"ש אלא בתור 'ענין' בעלמא, ובדרך אגב, יעו"ש"ה].

ולמעשה במגן אברהם (שם סק"א) צידד להחמיר בזה לזוהר אף מדיבור בין מים אחרונים לברכת המזון, ובעקבותיו המשנה ברורה (שם סק"א, וסי' קפא סקכ"ד), ובכף החיים (סי' קעט סק"א) כתב דכן הוא גם על פי האריז"ל בשער המצוות (פר' עקב) דאין להפסיק אפילו בדברי תורה — ומכל מקום כתב בדרך החיים (בדין היס"ד בסעודה, אות ב') דהיינו דוקא לכתחילה, אבל בשעת הדחק יש להקל [דמלבד דעיקר איסור הדיבור בכאן אינו מוסכם וכנ"ל, גם עיקר הענין של 'תכף לנטילה ברכה' סוכ"ס אינו רק מצוה לכתחילה (וכמשנ"ב סו"ס קסו), והובא דבריו במשנה ברורה (שם סק"א).

ועפ"ז נהג רבינו להפסיק לברכת 'אשר יצר' בין נטילה לברכת המזון, דמלבד שאינו ראוי לאחר כ"כ אחר שחיובה חל מיד [וכמו שכתב

סימן ג'

בענין ניגוב הידים, אזני הספל, וידיות הברז, קודם נטילת ידים לאכילה

[נספח לפרק כ' - הנהגות נטילת ידים לסעודה]

ג' אופנים של טומאת מים

הנה מצינו בטומאת מים ג' אופנים: א' מים דעלמא שנגע בהם ביד שאינה נטולה; ב' מי נטילה כשירה שנגע בהם ביד שאינה נטולה; ג' מי נטילה פסולה. ויש ביניהם כמה וכמה נפק"מ לדינא, ונראה לברר הדברים בס"ד.

א' - מים דעלמא

אם מים דעלמא מתטמאים בנגיעה מיד שאינה נטולה

והנה באופן הראשון - שנגע במים דעלמא ביד שאינה נטולה, כבר מפורש ברמ"א (סי' קס ס"א) בשם תרומת הדשן, דמי שלא נטל ידיו ונגע במים, לא נפסלו אותן מים לנטילה ולא מיקרי מים טמאים, וכתב בדברי חמודות (פ"ח דחולין אות פד) דהוא הדין מים סתם שעל הברז אינם נטמאים בנגיעת יד שאינה נטולה, והובא דבריו במגן אברהם (סי' קסב סק"י).

והטעם בזה, משום דבלאו הכי כל מימות העולם טמאים הם, שהרי כולנו טמאי מתים, ולא החשיבו חכמים טומאה למים אלא דוקא במי נטילת ידים עצמם, דבזה חשובה טומאתם לפסול נטילה [עי' משנ"ב סי' קנט ס"ק סט, ובשו"ע סי' קסב מס"ד ואילך, וחזו"א ידים סי' ג' סק"ח].

מחלוקת הביאור"ל וחזו"א אם זה גם בשעת הנטילה גופא, והנפק"מ לענין ניגוב הידים קודם הנטילה

אולם נחלקו הפוסקים לגבי מים דעלמא הנמצאים על היד שאינה נטולה באותה שעה שהוא בא לקיים את הנטילת ידים, דסתימת הפוסקים כמו שכתב בביאור הלכה (שם ס"ב ד"ה הנוטל) דאין חילוק בזה, דלעולם במים דעלמא אין אנו מתחשבים בטומאה שלהם, כיון שסוכ"ס אינם 'מי נטילה' רק מים דעלמא, ואינם נפסלים בנגיעתן ביד שאינה נטולה בשעה שבא ליטול ידיו.

ואולם לדעת החזון איש (ידים סי' א' סק"כ) המים שנמצאים על היד בשעת הנטילה עצמה, בהם כן יש חשיבות לטומאתם, דעד כאן לא התירו התרוה"ד והרמ"א רק בטומאה קדומה של המים שאינה קיימת בשעת הנטילה, אבל בזה שהמים מונחים על ידו שאינה נטולה בעת הנטילה עצמה, ובמעשה הנטילה גופה יש סיבת טומאה על ידיו, הנה בזה שנמצא 'שוברה בצידה' לא מועיל הנטילה, כיון דמיד בשעת הנטילה נטמאים אותם המים מחמת היד וממילא מטמאים גם את מי הנטילה ששופך עליהם, ולכן לדעתו צריך לנגב את המים דעלמא שעל ידיו לפני הנטילה.

ומבואר מזה דעת הביאור הלכה ודעימיה שאין צריך לנגב ידיו לפני הנטילה, וכן היא סתימת שאר פוסקים, ואילו לדעת החזו"א צריך לנגב הידים לפני הנטילה, וכן הגר"ז, אף שבשו"ע שלו (סי' קסב אות ה') נראה שדעתו כהביאור הלכה שאין צריך ניגוב לפני הנטילה, בכל זאת בפסקי הסידור (סדר נט"י לסעודה אות ו') החמיר כסברת החזו"א, וכן משמע בקיצור שולחן ערוך (סי' מ' אות טו), ועיי' בסידור הגר"א בכתר ראש אות פ"ג.

ב' - מי נטילה כשרה

ג' אופנים של נגיעה במי נטילה טהורים
[מנטילה כשירה]

ובאופן השני - שנגע במי נטילה כשרה ביד שאינה נטולה, הנה בדין זה יתכן ג' אופנים: א' נגיעה ישירה של הידיים, היד השאינה נטולה בהיד הנטולה הלחה; ב' התזה של המים מהיד הנטולה אל היד השאינה נטולה; ג' הגעה עקיפה, והיינו כאשר נגע בידו הנטולה באזני הספל או בידיות הברז, ואח"כ נגע שם בהיד השאינה נטולה. ויש חילוק ביניהם, וכמו שנבאר.

מים שהגיעו ע"י נגיעה של יד בחבירתה

הנה באופן שהיתה נגיעה בין הידים, בזה היד הראשונה ודאי נטמאה באופן שאין לה תקנה אלא בניגוב ונטילה חוזרת, דבדבר שטומאתו ממקום אחר לא מהני נטילה חוזרת בלא ניגוב, ובענין המים שעברו אל היד השניה, מבואר מדברי המגן אברהם (סק"ט, בתירוץ השני) דמים אלו נטמאו בהגיעם אל היד השניה שאינה נטולה, ומבואר מזה דמים שהם 'מי נטילה' כשרה, אף שעזבו כבר את היד, אכתי שם 'מי נטילה' עליהם, ומתטמאים מחמת נגיעתם ביד שאינה נטולה.

אמנם כשנבוא לדון אם צריך יהיה לנגבם מקודם נטילת היד השניה, נראה

שדבר יהיה תלוי בין תירוצי המגן אברהם (שם), דהנה המג"א שם מדייק מדברי השו"ע דגם באופן שנטל יד אחת מרביעית, אם אח"כ נגעה היד השניה שאינה נטולה בהיד הראשונה הרטובה - הרי זו נטמאה מחבירתה, והקשה המג"א, והלוא הכלל הוא דמי נטילה מרביעית אינם נטמאים.

וכתב על זה שני תירוצים: א' דיש לומר דבמקום נטילה ובשעת נטילה המים עצמם שעל הנטולה נטמאין על ידי נגיעת השאינה נטולה [ומעתה המים שעל השאינה נטולה הגיעו אליה כמים טמאים, ולא שנטמאו רק בהגעתם אליה]; ב' דאף אם אמנם המים שעל הראשונה אינן מקבלים עוד טומאה מצד נגיעת היד שאינה נטולה, כיון שהיו רביעית, אבל מכל מקום כשהגיעו המים אל השאינה נטולה, הרי נטמאו שם מחמת היד שאינה נטולה [דשם לא היו רביעית], עכתו"ד [ובפשטות כוונתו דאזי כבר נטמאו ג"כ המים שעל היד הראשונה מחמת נגיעתם בשניה, אולם בשעה"צ (סק"ה) היה לו צד להבין דכוונת המג"א רק דהמים שעל השניה נטמאו, וצל"ע בזה].

ומעתה אם נבוא לדון כלפי המים שעל השניה אם צריכים ניגוב או לא, הרי שלהתירוץ הראשון דהם הגיעו אליה בתור מים טמאים - אזי יצטרכו ג"כ ניגוב בדוקא, דלעולם אין מים טמאים ממקום אחר נטהרים ע"י הנטילה בלא ניגוב [ואף דכאן מקור הטומאה הוא סוכ"ס היד השאינה נטולה, מכל מקום משמע בפמ"ג (אש"א סק"י) דגם זה ייחשב כמים טמאים ממקום אחר, היות וסוכ"ס הגיעו אל היד כבר בתור מים טמאים].

אולם להתירוץ השני דהמים הגיעו לשניה בתור טהורים ורק נטמאו עליה

מים שהגיעו ישירות מיד ליד, אך בלא נגיעה ביניהם

אולם באופן השני שהמים לא נחו בינתיים רק הותזו מהיד הנטולה אל היד שאינה נטולה, יל"ע אם גם זה הוי כמו מים שנחו בינתיים דבטל מהם שם של 'מי נטילה', או דדוקא באופן שנחו ממש באיזה מקום חיצוני, אז נפקי מפרשת הנטילה, אבל בהותזו מהיד הנטולה הישר אל היד שאינה נטולה, בזה אפשר דאכתי שם 'מי נטילה' עליהו וממילא יתטמאו על היד השאינה נטולה, וכמו בנגעו הידיים זה בזה [ולפי צד זה, בענין הניגוב של מים אלו קודם הנטילה, יהיה דינם כמו בנגעו, וכמשנ"ת].

העולה מדברינו

העולה מדברינו: דמי נטילה כשירה שבאו ישירות אל היד שאינה נטולה [בלי חניה בינתיים] - נראה דלכולי עלמא נטמאו המים, ולענין אם צריכים ניגוב קודם הנטילה, אם לא היתה נגיעה רק התזה מיד ליד - להגר"ז והפמ"ג אין צריכים ניגוב, דנטהרים המים בנטילה ביחד עם היד, והשעה"צ מבואר דמספ"ל בזה, ואם הגיעו המים ע"י נגיעה של הידים זה בזה - הדבר תלוי לכאורה בתירוצי המג"א, ולמעשה מהגר"ז והפמ"ג מבואר שנקטו להקל כהתירוץ השני ודלא בעי ניגוב כמו בהתזו [ורק היד הנטולה צריכה ניגוב היכא שהיתה נגיעה], ואילו בשעה"צ מספקא ליה בזה וכנ"ל.

ואם המים לא הגיעו ישירות מיד אל יד אלא נחו בינתיים באיזה מקום [באזני הספל או ידיות הברז] - מבואר במחצה"ש ובתהלה לדוד דבטל מהם שם של 'מי נטילה' ואינם נטמאים עוד מחמת היד שאינה נטולה, וממילא דינם כמים דעלמא שלדעת הביאור"ל לעולם אין מקבלים טומאה אפילו בשעת

מחמתה - לזה אפשר שיועיל נטילה בלא ניגוב לטהר את היד עם המים שעליה, וכמו שכתבו בשו"ע הגר"ז (סי' קסב ס"י בסוגריים) ובפמ"ג (מש"ז סק"ו ואש"א סק"י) דמאחר וכל טומאתה באה לה מחמת יד הזו גופה שאינה נטולה, בהגיעם אליה, א"כ לזה יועיל נטילה בלא ניגוב לטהר את היד עם המים שעליה, דלא גריעי מים אלו שנטמאו מחמת היד הזאת שלא היתה נטולה, מהיד עצמה שנטהרת כעת בנטילה זו על ידי מים ראשונים ושניים.

אמנם מדברי השעה"צ (סקל"ה) מבואר דלא היה ברירא ליה סברא זו דהמים נטהרים עם היד [יעוי"ש שהיה סבור להבין דלהמג"א בתירוץ השני היד הראשונה אינה טמאה כלל, ולא נטמאה רק השניה, ואם איתא דנטהרת עם המים יימצא דלא יהיה שום נפק"מ מזה שנטמאה, וע"כ שהיה סבור דלא ייטהרו עם הנטילה ויצטרכו ניגוב מקודם], וגם מדבריו בביאור הלכה (שם ס"ב ד"ה הנוטל) שכתב דהטעם דמים דעלמא שעל ידו אין צריכים ניגוב היות ולא נטמאים כלל, משמע דאילו היו נטמאים על ידו לא יהיו נטהרים יחד עם הנטילה, ועיין.

מים שנחו בינתיים, איבודו שם של 'מי נטילה'

ואולם באופן השלישי שהזכרנו [שהמים נחו באמצע במקום אחר], לענין זה מבואר במחצית השקל (במג"א סק"י) ובתהילה לדוד (שם) דכיון שנחו בינתיים הרי בטל מהמים הללו שם של 'מי נטילה', ומעתה אינם אלא כמים דעלמא דאין להם דין טומאה לענין נטילת ידים, וממילא בזה לכולי עלמא אינם מתטמאים מנגיעת היד שאינה נטולה, וכמשנ"ת לעיל בשם התרוה"ד לענין מים דעלמא.

נטילה גופא וממילא אין צריך ניגוב מקודם, ואילו לדעת החזו"א ודעימיה צריכים ניגוב דבשעת נטילה מיהא מתטמאים, וכמשנ"ת.

ג' - מי נטילה פסולה

נגיעת יד נטולה במי נטילה פסולה

ובאופן השלישי - כשנגעה היד הנטולה במי נטילה פסולה, בזה נראה דכולי עלמא יודו דנטמאו ידיו מחמת המים הטמאים שנגע בהם ודבעי ניגוב ונטילה חוזרת, דכל ההיתר ליטול בלא ניגוב היה דוקא במים שהגיעו טהורים אל היד, וכל טומאתם לא באה להם רק מחמת אותה היד שאינה נטולה בעצמה, בזה סבירא להו דלא גריעי אלו המים מהיד עצמה, דכמו שהיד עצמה נטהרת על ידי הנטילה כך המים שנטמאו מחמתה נטהרים עימה, ודיו לבא מן הדין להיות כנידון, אבל במי נטילה פסולה שהגיעו אל ידיו, ודאי פוסלים הנטילה וצריכים ניגוב ונטילה חוזרת.

ובאופן זה גם אם נחו המים באמצע על ידית הברז או על אזני הכלי, אעפ"כ יטמאו הידים, וכמו שכתבנו לעיל דדוקא במי נטילה טהורים פקע מהם שם 'מי נטילה' כשנחו באמצע, אחר דסוכ"ס טהורים המה, משא"כ במי נטילה טמאים, בזה מודה נמי דנשאר שם 'מי נטילה' עליהו גם שנחו באמצע, וממילא פוסלים הנטילה – ויסוד זה שאין ה'מי נטילה' הטמאים מאבדים את שמם בעזיבתם את היד, מוכח מדברי המג"א (סק"ט בתירוצו השני) שכתב דמים טהורים שעברו אל יד שאינה נטולה, נטמאו שם, וחזינן דאכתי שם 'מי נטילה' עליהו, ואין הם בגדר מים דעלמא, ופשטות הדברים דגם חוזרים ומטמאים את היד הנטולה בנגיעתם בה [ויעויין בשעה"צ סקל"ה].

וממילא לפי"ז יצטרך לנגב מים כאלו גם מידיות הברז ואזני הספל, שאל"כ

אחר שיטול ידיו ויגע בידית הברז או יאחו באזני הכלי, הרי הם יפסלו את נטילתו כשהמים עדין טופחים על ידו [ובאמת בב"ח (סי' קנח) ובשו"ע הגר"ז (סי') מבואר דגם באמצע הסעודה כשידיו יבישות כבר, אכתי מי נטילה טמאים מטמאים אותם, יעוי"ש].

ד.

סיכום השיטות למעשה מכל הנ"ל

והיוצא מכל זה למעשה: דהיכא שבא ליטול ידיו ראשון [שעדין אין מי נטילה על ידיות הברז ואזני הכלי] - לדעת החזו"א ודעימיה צריך שעכ"פ יהיו ידיו יבישות בשעת הנטילה [אבל על המים שעל הכלי או הברז לא איכפת לן אם עכ"פ היד תהיה יבישה בשעת הנטילה], ולדעת הביאור הלכה ודעימיה - אין צריך לנגב ידיו כלל.

והיכא שבא ליטול ידיו וכבר נטלו לפניו איזה אנשים, אם יודע בהם שנטלו כדין [ואם כן השאירו בודאי מי נטילה טהורים על הברז והכלי] - אין צריך לחוש על המים, דכיון שלא באו ישירות על ידיו רק נחו בינתיים, הלכך איבדו את השם של 'מי נטילה' שלהם ואינם נטמאים בנגיעת ידיו שאינם נטולות בהם בשעה שנוטל, אך אם חושש שאותם שלפניו לא נטלו ידיהם כדין [וממילא השאירו אחריהם מי נטילה טמאים על ידיות הברז ואזני הכלי] - בזה צריך לנגב מקודם את ידיות הברז ואזני הכלי, כי בלאו הכי הרי כשיאחו את הכלי או כשיסגור אח"כ את הברז, מים אלו יפסלו את נטילתו.

באיזה אופנים יש חשש למי נטילה פסולים המונחים באזני הספל או בידיות הברז

והנה החשש למי נטילה טמאים המונחים על אזני הספל וידיות הברז, יתכן בב' אופנים: א' כאשר מלפניו יש אחד שנטל ידיו בפחות מרביעית, ולא דקדק ליטול מים שניים [או שעכ"פ לא דקדק לקיימן בזה אחר זה, רק

נטל לסירוגין, ועיד"ז השאיר מים ראשונים על אזני הספל], ב' באופן שיש מי מלפניו שנטל נטילה לחצאין, וכגון שהיתה לו חציצה או שלא הגיעו המים לכל היד כדין.

החשש מחמת מי שנטל בפחות מרביעית

והנה האופן הראשון לחוש שאחד נטל בפחות מרביעית, אף שכתב במחצית השקל (במג"א סקט"ז) דהרוב נוטלין ברביעית [וכל שכן בזמנינו שהמים מצויים והספלים הם גדולים וכו'], אעפ"כ במקומות של רבים ודאי מצוי גם כמה עמי ארצות שאין יודעים אופן הנטילה הראויה, ויש מהם שנוטלים גם בפחות מרביעית.

ובפרט משכחת לה זה במקום שיש קטנים שנוטלים שם את ידיהם, דהם בודאי אין בקיאים ליטול מרביעית או לדקדק במים שניים, הרי מבואר בשו"ת הלכות קטנות (סי' ערה) ובן איש חי (ש"א פר' שמיני אות טז) דאפילו קטן בן יומו גזרו טומאת ידים על נטילתו, ובכהאי גוונא ודאי משכח"ל מי נטילה טמאים מהאי טעמא.

החשש מחמת מי שנטל לחצאין

אולם החשש למי נטילה טמאים מחמת נטילה לחצאין, אף שנטל ברביעית, מצינו על זה נידון בפוסקים אם אכן בנטילה לחצאין יחול על המים שם של מי נטילה, דבמחצית השקל (שם) נקט בפשיטות דגם זה בכלל 'מי נטילה' טמאים המטמאים את היד הנוגעת בהם, ועפ"ז כתב ד"ש ליזהר מלקנח עצמו במפה שכבר קינח בה חבירו, והוא טופח על מנת להטפח, אף שרובן נוטלין מרביעית, מכל מקום לא רבים יחכמו ליטול על פי הדין, ואם כן אפילו רביעית טמא, ומטפחת מטמא יד הנוגע".

ומאידך דעת החזון איש (סי' כה סקי"ב) דמים טמאים שנגע בהם אחר נטילתו מרביעית - אינם מטמאים את הידים, ודוקא

בנגע ביד שאינה נטולה גזרו, דהוי יותר דין טומאת ידים, אבל במים לא מינכר שהן טמאים מחמת ידים ולא גזרו בהו רבנן יעוי"ש.

אולם בספר 'שעשוע אפרים' (מהגרא"נ

רוטשילד שליט"א, עמ"ס ידים, תשובה ג') הוכיח בדעת הביאווה"ל ושאר פוסקים דדעתם כהמחצה"ש בזה, דהלוא מצינו להר"ש והרא"ש (הובא בשעה"צ סי' קסב סקכ"ב) שהסתפקו בנטל לחצאין באופן שאי אפשר לו להשלים נטילתו [דכבר אינו טופח ע"מ להטפח], האם צריך לנגב קודם שיחזור ויטול יעוי"ש, ולכאורה אם איתא דאין על נטילה לחצאין שם של 'מי נטילה', מה היה הצד שיצטרך לנגב מקודם, ובשלמא לחזו"א דסבירא ליה דגם מים דעלמא צריכים ניגוב, אבל להביאווה"ל ודעימיה דמים דעלמא אין צריכים ניגוב, על כרחך מבואר כאן דחששו לומר דיש להם שם של 'מי נטילה'.

ואף דבספק שם עצמו נקטינן לקולא דאין

צריכים ניגוב, וכדדייק הבית יוסף (סי' קסב) מדברי הרמב"ם שלא הזכיר לנגב מקודם, ובעקבותיו המשנה ברורה (סקכ"ו ושעה"צ סקכ"ב), אבל באמת אין הטעם לזה מחמת שהכריעו דהוו כמים דעלמא, דבאמת כל הקולא לענין מים דעלמא, לא מצינו לה אלא לגבי נטילה שתיקנו לחולין משום סרך תרומה, דכיון דבלאו הכי כולנו וכל המים טמאי מתים, הלכך לא איכפת לן במים טמאים אם לא שנטמאו בפרשת נטילת ידים גופא, אבל לענין עיקר החיוב של נטילה לתרומה, שנאכלת בטהרה דוקא, הרי פשיטא מאחר שנגעו מים בידו טמאים הם ופוסלים כל יד או מים לנטילה זו.

והנה דיוק הבית יוסף הנ"ל מדברי הרמב"ם, הוא מדין הנטילה לתרומה, וא"כ על כרחך דההחלטה של הב"י להקל בזה, אינה

מחמת שנקט לעיקר דמי נטילה לחצאין הוו כמים דעלמא, אלא דבלאו הכי נמי יש בזה טעם להקל, וכדמוכח מהרמב"ם דמיירי שם לענין נטילה לתרומה וכו"ל, והטעם יל"פ כמו שהובא לעיל מהגר"ז והפמ"ג דכיון שנטמאו רק מחמת היד הזו גופא הלכך נטהרים המים יחד עם היד עצמה [ואם לא נסכים לסברא זו שנטהרים עם המים, צ"ל דהוא סברא מיוחדת דבנטילה לחצאין דאף שאינם ראויים כבר להצטרף בפועל עם מים אחרים, מכל מקום עם הנטילה החוזרת של כל היד הוי חוזר וניעור וחזי לאיצטרופי, אבל עכ"פ אם לא יחזור ויטול אכתי מי נטילה טמאין הם, ועייין].

ונמצא דמדברי הר"ש והרא"ש יבואר לנו להדיא דהרגישו ג"כ כדברי המחצית השקל ליתן גדר של 'מי נטילה' בנטילה לחצאין, וגם להצד שחשבו לומר דאין צריך ניגוב, אפשר דאין זה מחמת שנקטו דאינן בגדר 'מי נטילה', אלא מהסברא של הגר"ז והפמ"ג דיהו נטהרים המים עם היד, וכפי שמוכח בדעת הב"י אליבא דהרמב"ם דודאי אינו מהטעם דהוו כמים דעלמא וכו"ל, באופן שמכל זה יש סיעתא גדולה לשיטת המחצה"ש בזה [והיינו אליבא דהפוסקים שהסכימו דמים דעלמא אין צריכים ניגוב, אבל החזו"א לפי דרכו דמים דעלמא ג"כ צריכים ניגוב, הרי שלדבריו ספק הראשונים מובן בלאו הכי, וכפי שכתב בעצמו שם], עכתו"ד הספר הנ"ל, והוסיף שם עוד, דעיקר הדבר דבנטילה לחצאין המים טמאים, כן מבואר לכאורה גם בדברי הט"ז (סי' קנט ס"ו סק"ז, והו"ד בכל האחרונים ובמשנ"ב שם) יעוי"ש [אא"כ נפרש כוונתו שם דוקא בדעתו להשלים].

ההנהגה למעשה בזמנינו

ומעתה אחר שכידוע אין הכל בקיאים בהלכות נטילת ידים כראוי, וכמו

שכתב כבר הפמ"ג (במש"ז סי' קסב סק"ז), וז"ל "כפי הפרטים המבוארים בסימן זה ובסימנים הקודמים כי רבים המה, צריך אדם בינוני להתבונן ולומר אולי מיומא לא משאי ידי כראוי", וכמו שהבאנו מדברי המחצית השקל שחשש לזה למעשה, וכתב "ולפי דברי מגן אברהם יש לזהר מלקנח את עצמו במפה [ר"ל מגבת] שכבר קינח בה חבירו, והוא טופח על מנת להטפח, [ד]אף שרובן נוטלים מרביעית, מכל מקום לא רבים יחכמו ליטול על פי הדין, ואם כן אפילו רביעית טמא והמטפחת מטמא יד הנוגע", ע"כ.

וממילא כיון שהרבה אינם יודעים להזהר ליטול ידיהם כראוי ונטילתן פסולה, ועיד"ז משאירים מים טמאים על ידיות הברז ואזני הספל, ובפרט כשיש שם תינוקות שבודאי אינם נוטלים כדין, ובפרט למי שנוהג לחוש לשיטת הראב"ד והרשב"א המצריכים ליטול מים שניים גם כשנוטל רביעית [וכדפסק המשנ"ב סי' קסב סקכ"א], ויש שם אנשים שאינם מקפידים על זה, ולדידיה לפי חומרת הראב"ד הוי נטילתן פסולה, וכן המחמיר כדעת החזו"א לנגב הידים לפני הנטילה ויש שם כאלה שאינם מקפידים על זה [דלהחזו"א נטילתן פסולה], בכל אלו הרי לא יוכל לקיים הנהגתו אא"כ ינגב מקודם המים שעל הברז והכלי, כדי לסלק המים הטמאים של הנוטלים לפניו.

וממילא יוצא כי במקום שנטלו לפניו אנשים אחרים, כמעט לעולם צריך לנגב ידיהם הברז ואזני הכלי לפני הנטילה, ועכ"פ משום רוחא דמילתא לצאת מידי כל ספק, וכן כתב בשו"ת ארץ צבי (סי' לה) דבמקום שיש אנשים אחרים צריך לנגב הכלי, והעיד שם דכן המנהג אצל החרדים לדבר ד' יעוי"ש [ובכל זה צריך להזהר גם במשך

*

דברי החזו"א אודות השאינם זהירים בנטילת ידים כדון

ונראה שיהיה בנותן טעם להעתיק כאן מה שמובא בשם מרן החזו"א זצ"ל על גודל חובת הזהירות לקיים הנטילת ידים כדון, וכפי שהעיד הג"ר אהרן רוטר שליט"א בספרו 'שערי אהרן' (ח"א, בקונטרס 'שערי האי"ש' הנדפס בראש הספר, אות לז), והובא במעשה איש (ח"ד עמ' קמה), וז"ל שם.

"פעם שאלתי אותו [ר"ל את מרן החזו"א זצ"ל] הלוא הרמ"א (יו"ד סי' רסה סי"ב) כתב שמי שאינו אוכל בסעודת מילה הוי כמנודה לשמים, א"כ מה ההיתר שאין אנו אוכלים? והשיב לי: הא מבואר שם ברמ"א 'ודוקא שנמצאו שם בני אדם מהוגנים, אבל אם נמצאו בני אדם שאינם מהוגנים אין צריך לאכול שם', והנה כהיום על פי רוב נמצאים שם בני אדם שאינם מהוגנים!

שאלתי: מה הגדר של אנשים שאינם מהוגנים? ונתן לי שלושה דוגמאות: א' שאינם זהירים בנטילת ידים; ב' שאינם זהירים בקינוח בבית הכסא; ג' שאינם זהירים מלכוין בתפילת שמונה עשרה; דהיינו אם אחד משלש אלה עושה בחטיפה - הרי הוא בגדר אנשים שאינם מהוגנים".

הסעודה, וכמו שכתבנו לעיל שגם ידים יבישות נטמאים על ידי מי נטילה טמאים].

ולמעשה רבינו נהג להחמיר בזה כדעת החזון איש ודעימיה דאפילו מים דעלמא שעל היד פוסלים הנטילה, ולכן הקפיד שיהיו ידיו יבישות בעת הנטילה [וכן אזני הספר שיגע בהם אחר הנטילה, הקפיד שיהיו יבישות, או שנוהר להחזיק בהם רק דרך מגבת וכיוצ"ב], וכן היה מקפיד שלא לסגור הברז בידיו לאחר הנטילה, שמא מישוהו לפניו השאיר עליהם מי נטילה פסולים, וכמשנ"ת.

אין חילוק בין ניגוב במים הטמאים לבין שטיפתם במים אחרים

ובאמת שעל פי הדין נראה שאין חיוב לנגב הברז והכלי בניגוב גמור בדוקא, דעיקר הענין הוא לסלק את המים הטמאים שעליהם, וזה יוכל לעשות גם על ידי שישטוף אותם במים, שעיד"ז גם כן מסתלקים ה'מי נטילה' והווי מעתה כסתם מים דעלמא שאינם מתטמאים [רק שלדעת החזו"א עכ"פ יצטרך שהידים יהיו יבישות בשעת הנטילה], ואמנם בשו"ת ארץ צבי (שם) נסתפק בדבר זה, אבל באמת כבר מפורש בשו"ת מהר"ם שיק (או"ח סי' רז) דמהני גם על ידי שטיפה, וכן משמע גם בחזו"א (ידים סי' א' סק"ח).

